

18-§. Etnik madaniyat

Odatda, biror-bir kishi hayoti davomida bir ijtimoiy guruhdan boshqasiga, bir davlatdan ikkinchisiga o'tib yashashi mumkin, lekin har qanday holatda ham u o'zining etnik mansubligidan voz kechmaydi. Bu esa o'z navbatida uni o'ziga xos tarzda idrok etishga va unga ma'lum bir me'yoriy o'lchov asosida hayot faoliyatini yuritishga majbur etadi. Shu bois ham moslashuvchi mexanizmning muhim qismi etnik madaniyat hisoblanadi. Etnik madaniyat etnosga xos madaniy xususiyatlar majmuidan tashkil topgan.

Etnik madaniyat shakllanishining muhim aloqalari va ma'lum bir umumiy qiziqishlar doirasida birlashgan insonlar guruhining paydo bo'lishi bilan bog'liqdir. Bunday ehtiyojlarda umumjamoaviy qiziqishlar aks etadi va mazmunan ushbu jamoa a'zolarining individual qiziqishlaridan kelib chiqadi. O'z navbatida bu ko'rinishdagi ehtiyojlar o'ziga xos alohida shaxslararo qiziqishlarni namoyon qiladi va jamoaning umumiy harakatlari asosida qondirilishi mumkin. Etnologik, tarixiy, sotsiologik va madaniyatshunoslikka oid tadqiqotlarda jamoaning hayot faoliyati alohida ajralib turadi. Shu o'rinda aytib o'tish lozimki, har qanday jamoa ma'lum bir tabiiy-tarixiy sharoitda, makon va zamon holatida yashaydi.

Etnos madaniyatining umumiy yig'indisiga mazkur etnos hayotida mavjud bo'lgan madaniy xususiyatlarning barcha shakllari, usullari va natijalari kiradi. Etnik madaniyatga etnik an'analar, simvollar, moddiy madaniyat (turarjoylar, kiyim-kechaklar, oziq-ovqatlar), folklor namunalari (epos, musiqa, raqs va boshqalar) kiradi. Shuningdek, bunga inoetnik madaniyatlardan o'zlashtirilgan ko'rinishlar va umumdunyoviy madaniyat xususiyatlari, qo'ni-

qo'shni va qarindosh etnoslarga xos hududiy madaniy ko'rinishlar ham taalluqlidir.

Etnosning umumiy madaniyatidan farqli tarzda, etnik madaniyatda etnosning o'zi va uning qo'ni-qo'shnilari tomonidan e'tirof etiladigan madaniyatgina tushuniladi. Etnik madaniyat ko'rinishlari ma'lum bir etnosga xos bo'lmasdan, balki bir necha etnoslarga taalluqli bo'lishi mumkin. Misol uchun chorvadorlarning uyi bo'lgan o'tov turkiy xalqlar orasida turli nomlar bilan yuritilsa-da, ularning shakli va tuzilishi qozoqlar, qirg'izlar, qoraqalpoqlarda deyarli bir xil va ular uyni o'zlarining etnik madaniyatlarining ajralmas qismi tarzida e'tirof etadilar.

Etnik madaniyatni shakllantiruvchi omillar.

Etnik madaniyat etnos hayot tarzining deyarli barcha sohalarida: tilida, bola tarbiyasida, kiyim-kechaklarda, uy-joylar qurilishida, ish faoliyatida, uy xo'jaligida va, albatta, folklorlarda namoyon bo'ladi. Etnik madaniyatning shakllanishiga tabiiy sharoit, til, diniy e'tiqod va etnosning ruhiy-ma'naviy boyligi ham ta'sir qiladi. Qolaversa, etnik madaniyatning muhim elementi xalqning nomi – etnonimi hisoblanadi.

Geografik omil. Geografik omil etnosning paydo bo'lishi va uning mavjudligini ta'minlovchi zaruriy omillardan biri hisoblanadi. Tabiiy sharoitlar ta'siri bilan bog'liq ko'rinishlarni etnik madaniyatning turli ko'rinishlarida, oddiy mehnat qurollaridan tortib toki etnonimgacha topish mumkin. Jumladan, tabiiy iqlim sharoiti bilan bog'liq tarzda kiyim-kechaklar tikib kiyiladi, uy-joylar quriladi, qishloq xo'jalik ekinlari ham ob-havoga qarab ekiladi va, hatto, transport vositalari ham ko'pincha tabiiy iqlim bilan bog'liqdir.

Geografik muhit (tuproq, relef, o'simlik dunyosi, tabiati, issiqlik va shu kabilar)ga xos xususiyatlar etnos ma'naviy madaniyatining shakllanishiga, uning ruhiyatiga ham ma'lum ma'noda ta'sir qiladi.

Bu esa, shubhasiz, xalqlarga xos milliy xususiyatlarda, urf-odatlarda, rasm-rusumlarda namoyon bo'lad. Masalan, tropik mintaqalarda yashovchi xalqlar dehqonchilik an'analaridagi ko'plab mavsumiy o'ziga xosliklar shimol xalqlari turmush tarzida umuman uchramasligi mumkin. Yoki O'zbekistonning sersuv mintaqalaridagi dehqonchilik an'analari lalmi yerlardagi dehqonchilik yuritish madaniyatidan ma'lum darajada farqlanadi. Misol tariqasida aytsak, Farg'ona vodiysi dehqonchiligi Xorazm vohasi dehqonchiligidan farqlanadi.

Geografik muhit etnik nomlarda ham aks etadi. Aynan etnik hudud landshafti odamlar tafakkurida ona zamin tuyg'usini paydo qiladi. Landshaftning ayrim ko'rinishlari tashqi ko'rinish tarzida (yaponlarda sakura, gollandlarda lola, ruslarda oq qayin) yoki joy nomlari tarzida (yaponlarda Fudziyana tog'i, induslarda Ganga daryosi, o'zbeklarda Amudaryo va Sirdaryo) etnik mansublik belgisiga aylanadi. Ba'zida hatto etnonimlarning o'zi ham geografik muhit bilan bog'langan bo'ladi. Jumladan, dengiz bo'yida yashovchi chukchalar o'zlarini «dengiz odamlari» deb atashadi.

Lingvistik omil. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, har bir etnik madaniyatning shakllanishida mazkur etnosning tili muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan til-dagi farqlar tufayli ham bugungi kunda dunyoning etnik manzarasi rang-barang ahamiyat kasb etgan. Hozir tadqiqotchi olimlar tomonidan jami 2000 dan ortiq tirik tillar ro'yxatga olingan. Etnolingvistikada dunyo tillari bir necha tillar oilasiga bo'lib o'rganiladi. Bular, hind-yevropa xalqlari tillari, semit-xamit tillari, kavkaz tillari, ural tillari, chukotka-kamchatka xalqlari tillari, xitoy-tibet tillari, oltoy tillari, avstro-siyo tillari oilalariga bo'linadi. Mazkur til guruhlari ichida hind-yevropa tillari oilasi eng kattasi bo'lib,

o'ziga dunyoning turli mintaqalarida yashovchi 150 dan oshiq xalqlar gaplashuvchi qariyb 100 ga yaqin tillarni birlashtirgan. Umuman olganda, hozirda Yer yuzining qariyb 60 foizidan ko'proq aholisi 10 ta eng yirik tillar oilasida so'zlashadilar.

Diniy omil. Etnik madaniyatning shakllanishida din ham ma'lum bir amaliy ahamiyat kasb etadi. Masalan, bugungi Belgiya davlatining asosiy aholisi ikki xalqdan, ya'ni german tillaridan birida gaplashuvchi flamandlar va fransuz tilida so'zlashuvchi vallonlardan tashkil topgan. Shu bois bu holat ba'zan ayrim muammolarni keltirib chiqarishi ham tabiiydir. Lekin mazkur ikki xalq ikki avtonomiyada yashasalar-da, ular Belgiyaning yaxlitligiga amalda katta xavf tug'dirmaydilar. Belgiyada yashovchi ushbu ikki xalq va ular istiqomat qiluvchi ikki avtonomiya o'rtasida azaldan juda ham mustahkam aloqa o'rnatilgan bo'lib, ushbu aloqalar umumiy diniy e'tiqod, ya'ni katoliklikka e'tiqod qilish asosiga qurilgan. Tarixdan ma'lumki, 1815-yilgi Vena kongressi qaroriga ko'ra Belgiya Gollandiya qirolligi tasarrufiga o'tgan. Lekin oradan 15 yil o'tib belgiyaliklar – flamandlar va vallonlar diniy e'tiqodlari umumiyliги asosida o'zaro birlashib Gollandiyaga qarshi qo'zg'olon ko'targanlar va mustaqil bo'lganlar. Bu o'rinda shunisi ajablanarliki, flamandlarning ona tili vallonlar tilidan ko'ra gollandlarga yaqin hisoblanadi, lekin ularni vallonlar bilan yagona din birlashtirgani bois ular gollandlarga qarshi vallonlar bilan birga kurashganlar.

Bu o'rinda yana bir boshqa qiziqarli misolni keltirib o'tsak. Yevropada yashovchi xorvatlar va serblar, garchi bir tilda gaplashishsa-da, lekin amalda boshqa-boshqa xalqlar hisoblanadilar. Chunki ularni diniy e'tiqodlari bir-birlaridan ajratib turadi. Xorvatlarning asosiy qismi katoliklar bo'lishsa, serblar provaslav hisoblanadi. Aynan mazkur omil asosida